

Iva Rinčić*, Amir Muzur

Od bioetičara – učenika do bioetičara – učitelja: pijetizam i edukacija u životu i djelu Fritza Jahra

SAŽETAK

Prije manje od petnaest godina, pozornost bioetičara privuklo je otkriće djela Fritza Jahra (1895.-1953.), teologa i učitelja iz njemačkog Hallea, koji je bio koncipirao kako pojam tako i disciplinu bioetike (*Bio-Ethik*, 1927.) širenjem Kantova kategoričkog imperativa na životinje i biljke.

Do danas su objavljene desetine članaka koje spominju Jahrove ideje o bioetici, ali je njegovo bavljenje drugim temama ostalo gotovo posve nepoznatim.

U ovome članku autori razmatraju Jahrov članak iz 1930., posvećen edukaciji ("Gesinnungsdiktatur oder Gedenkfreiheit? Gedanken über eine liberale Gestaltung des Gesinnungsunterrichts" [Diktatura svjetonazora ili sloboda mišljenja? Razmišljanja o liberalnom oblikovanju poučavanja o pogledu na svijet]). U ovome radu, objavljenom u časopisu *Die neue Erziehung*, Jahr zagovara "paket" od deset prilično progresivnih i slobodoumnih načela, uključujući objektivnost, pluriperspektivizam (*verschiedene Gesinnungseinstellungen*), tolerantni dijalog, autonomiju, racionalizam, liberalizam i demokratizaciju obrazovnog sustava i školskog razvijanja pogleda na svijet.

Osobita pažnja u ovome je radu posvećena usporedbi Jahrovih ideja s doktrinom pijetizma i Augusta Hermanna Franckea, utemeljitelja zaklade u kojoj je Jahr proveo znatan dio života kao učenik, a potom i kao učitelj.

Proslov

Stanje današnjeg društva u Hrvatskoj teško je definirati: riječ je o dinamičkoj rezultanti ispreplitanja procesâ različitog stupnja proširenosti i općenitosti, u kojoj ima mjesta za digitalizacijsku neurodeformaciju, informacijsku globalizaciju, amerikanizaciju (dakle, pragmatizam, alijenaciju i medijsku manipulaciju), postsocijalističku političku i ekonomsku tranziciju itd., itd., itd. U posljedičnom kaosu vrijednosti i

* Adresa za korespondenciju: Iva Rinčić, Sveučilište u Rijeci, Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini, Medicinski fakultet, Sveučilište u Rijeci, B. Branchetta 20, HR – 51 000 Rijeka, e-mail: irincic@medri.hr

vrijednosnog sustava, naravno, insistiranje na formalnoj edukaciji iz društveno-humanističkih sadržaja može nalikovati donkihotskom ustrajavanju na uzaludnom, nemogućem, pa i besmislenom razapinjanju jedara u oluji. Pa ipak, pitanje je preostaje li nam išta drugo doli pokušavati kroz narušen, ali jedini sustav (bio)etičkog obrazovanja, nametnuti informiranje i promišljanje o vrijednostima kojima, unatoč svemu, dosad nitko nije uspio poreći trajnost.

Problem othrvavanja općim društvenim tendencijama utoliko je alarmantniji što jedno novije istraživanje otkriva da u nas čak i studenti medicine, tradicionalno smatrani najdistanciranijima od socijalnih gibanja, tijekom svog studija podliježu regresiji moralnog rezoniranja.¹

U danoj situaciji, opravdano je posezati za analizama svih sustava obrazovanja, pa i onih koji su pali u zaborav ili iz njega dosad nisu izvlačeni, poput ideja Fritza Jahra, njemačkog teologa i učitelja iz Hallea, koji unatrag petnaestak godina postupno postaje poznatijim kao najstariji autor pojma i koncepta bioetike.

O Jahru i bioetici

Prema sadašnjem stanju znanja, Fritz Jahr je 1927., po prvi put u svijetu, u za ta vremena vrlo široko distribuiranom i čitanom popularnom časopisu *Kosmos*, objavio članak na temu "Bio-Ethik: eine Umschau über die ethischen Beziehungen des Menschen zu Tier und Pflanze",² u kojemu formulira (premda ga još uvijek tako ne naziva) "bioetički imperativ" kao varijantu Kantova kategoričkog imperativa proširenog na životinje i biljke. U dvadeset sljedećih godina svoje publicističke aktivnosti, Jahr će objaviti nekih osamnaest kratkih članaka u kojima će elaborirati i svoje stavove o zagrobnom životu, unutarcrkvenim sukobima, seksualnoj etici, ulozi tiska i drugim temama.³

U maniri nekih starijih filozofa, život Fritza Jahra bio je vezan uz jedan jedini grad – Halle u istočnonjemačkoj pokrajini Sachsen-Anhalt. Rođen 1895., od svoje 18. godine do smrti od apopleksije izazvane visokim tlakom 1953., nije se micao iz skromne kuće na adresi Albert-Schmidt-Strasse 8. Studirao je pretežito teologiju, ali i filozofiju, glazbu, povijest i nacionalnu ekonomiju. Kao učitelj promijenio je 11 škola u 8 godina, da bi se sljedećih osam godina posvetio crkvenom radu kao pastor u Dieskauu, Braunsdorfu i

¹ Darko Hren, Matko Marušić i Ana Marušić, "Regression of moral reasoning during medical education: combined design study to evaluate the effect of clinical study years," *PlosOne* 6, no. 3 (2011): 1-9.

² Fritz Jahr, "Bio-Ethik: eine Umschau über die ethischen Beziehungen des Menschen zu Tier und Pflanze," *Kosmos* 24, no. 1 (1927): 2-4.

³ Usp. Fritz Jahr, *Selected Essays in Bioethics 1927-1934*, pogovor Hansa-Martina Sassa (Bochum: Zentrum für Medizinische Ethik, 2010); Fritz Jahr, *Aufsätze zur Bioethik 1927-1938*, pogovor Hansa-Martina Sassa (Bochum: Zentrum für Medizinische Ethik, 2010); Amir Muzur i Iva Rinčić, "Fritz Jahr, the man who invented bioethics: a preliminary biography and bibliography," podastrijeto za objavu u *Synthesis philosophica* (2011).

Kaneni. Pritisnut neimaštinom, s teško pokretnom ženom i bez djece koja bi mu mogla pomoći, vratit će se glazbenom poučavanju u vrijeme i nakon Drugoga svjetskog rata.

Znatan period vlastitog školovanja Jahr je proveo u obrazovnim institucijama Franckeove fondacije (*Franckesche Stiftung*), najprije u višim razredima osnovne škole (*Mittelschule*), a potom, od 1905., i u realnoj gimnaziji.⁴ Ovim će se školama Jahr dvaput vraćati da bi u njima odradio i dio svog učiteljskog staža.

Fondacija koju je osnovao August Hermann Francke (1663.-1727.) zasnivala je svoje karitativno djelovanje i poučavanje na pijetizmu – varijanti luteranskog protestantizma koju su začeli i u Halle prenijeli upravo Francke i njegov uzor Phillip Jacob Spenner.

Jahr o edukaciji

Premda su objavljene već desetine članaka koje barem spominju zasluge Jahra za bioetiku, a neki, uglavnom oni Hansa-Martina Sassa, i detaljnije seciraju Jahrov bioetički imperativ, dosad se premalo pažnje posvećivalo Jahrovim bavljenjima drugim temama. Namjera je ovog rada pridonijeti ispravljanju ovog propusta prikazom i raspravljanjem o Jahrovu članku na temu edukacije, naslovljenom "Gesinnungsdiktatur oder Gedenkfreiheit? Gedanken über eine liberale Gestaltung des Gesinnungsunterrichts" [Diktatura svjetonazora⁵ ili sloboda mišljenja? Razmišljanja o liberalnom oblikovanju poučavanja o svjetonazoru].⁶

Članak je objavljen 1930. (dakle, u vrijeme kada Jahr ima 35 godina, još nije oženjen, ali već ima zdravstvene tegobe radi kojih će se tri godine kasnije povući u mirovinu), u časopisu *Die neue Erziehung. Monatschrift für entschiedene Schulreform und freiheitliche Schulpolitik* [Novi odgoj: mjesečnik za odlučnu školsku reformu i liberalnu školsku politiku], koji je od 1919. do 1933. izlazio u Jeni.

Polazeći od postavke da se svjetonazor zasniva na moralnoj prosudbi, Jahr ne odriče važnost znanosti u njegovom formiranju, premda napominje da se i iz znanstvenih "objektivnih" činjenica nerijetko izvlače subjektivna, individualna tumačenja i zaključci. U kritici prevladavajuće prakse svoga vremena, Jahr zamjera nastavi religije zanemarivanje argumenata drugih vjeroispovijesti. U nastavi njemačkoga jezika i povijesti, pak, osuđuje forsiranje domoljublja i lojalnosti koji, premda poželjni, odriču svaku slobodu i nameću diktaturu određenog svjetonazora. Da bi eliminirao

⁴ Arhiv Franckeove fondacije Halle. *Schüleralbum von Ostern 1885 bis Ostern 1914: Realgymnasium der Franckeschen Stiftungen zu Halle a.d. Saale*. III IS B I 7.

⁵ Hans-Martin Sass u svom engleskom prijevodu njemačkog *Gesinnung* rabi nekoliko izraza: *character, conviction, disposition, opinion, attitude*. Usp. Fritz Jahr, *Selected Essays*, 16-17.

⁶ Fritz Jahr, "Gesinnungsdiktatur oder Gedankenfreiheit? Gedanken über eine liberale Gestaltung des Gesinnungsunterrichts," *Die neue Erziehung* 12 (1930): 200-202.

"dresuru" i potaknuo liberalizam, odnosno "demokratizaciju" svjetonazora (*Liberismus bzw. "Demokratisierung" der Gesinnung*), Jahr predlaže deset načela:

- ne valja poučavati o unaprijed utvrđenom, subjektivnom svjetonazoru;
- treba strogo izbjegavati zastiranje unaprijed formiranog svjetonazora navodnom objektivnošću i lažnim "naprednim nastavnim metodama"⁷;
- metodički je neprihvatljivo uzimati u obzir samo ono što se uklapa, a "nezgodne" činjenice prešutjeti, poricati ili po potrebi preokretati;
- uvijek treba razmatrati različite svjetonazorne stavove (*Gesinnungseinstellungen*);
- obrađivati treba i međusobno suprotstavljene svjetonazore, njihove prednosti i mane, i to ravnomjerno i nepristrano (ne promatrati jedne kroz ružičaste, a druge kroz tamne naočale);
- ako se priopćuje neko osobno mišljenje, to treba uvijek izvesti neobvezujuće, pri čemu se ne smije zaboraviti ukazati na problematiku tog vlastitog svjetonazora;
- umjesto da se učenicima pristrano usađuje svjetonazor (*Gesinnungsmacherei*), treba im pružiti priliku da stvore vlastiti, odnosno dati im objektivni materijal za kasnije formiranje svjetonazora;
- izreka "razum i znanost – najveća čovjekova snaga" ne bi trebala biti zaboravljenom pri formiranju novog, odnosno kontroli već postojećeg svjetonazora. Pogrešno je, stoga, načelo koje donose jedne novine iz Münchena: "Najprije svjetonazor, potom razum!" Uostalom, ako "razum" može i samo naknadno objektivno nadgledati svjetonazor, već time bi se moglo biti zadovoljnim;
- ne treba se pozivati na to da su mladi zreli jedino za metodu autoriteta, a ne metodu slobode – tvrdnju koja ne bi smjela ostati bez prigovora. Ali čak i da je tako! Sjetva je uvijek starija od žetve. Praktične posljedice za nastavu iz religije proizlaze iz "Smjernica za nastavne planove viših škola u Pruskoj", u čijim se metodičkim primjedbama za pojedina područja poučavanja izrijeком kaže da se nastava iz religije kao razredna nastava mora zadovoljiti time da priskrbi prikladan materijal za naknadno samostalno odlučivanje učenika;
- čak i kada se dogodi da se ne razvije željeni svjetonazor, ne treba zaboraviti da se takvi slučajevi mogu češće dogoditi ako se postupa prema staroj odgojnoj i nastavnoj metodi. Osim toga, samostalno formirani svjetonazor bolji je od pukog preuzetog i od dječjeg i nezrelog stava prema pitanju svjetonazora.⁸

Pijetistička načela edukacije

Jahrovo bavljenje edukacijom nije bilo motivirano samo vlastitom karijerom i iskuštvima, već se, kao što je to već bio slučaj i sa zaštitom životinja i nekim drugim pitanjima, Jahr, zapravo, samo još jednom okrenuo tipično pijetističkim temama. I

⁷ Arbeitsunterricht; u Sassovom engleskom prijevodu interactive teaching. Usp. Fritz Jahr, *Selected Essays*, 17.

⁸ Jahr, "Gesinnungsdiktatur," 201.

dok su edukacijska načela koja Jahr zagovara zanimljiva kao anticipacija – primjerice, pluriperspektivizma integrativne bioetike Ante Čovića (*Gesinnungseinstellungen*) – ona, međutim, bitno odudaraju od pijetističkih.

Ideolog pijetizma i osnivač zaklade za koju je Jahr bio tijesno vezan, August Hermann Francke, tvrdi da poboljšanje društva mora krenuti upravo od učiteljskog staleža.⁹ Po njemu, sredstva su odgoja prvenstveno primjeri (*Exempel*) i opomene/prijetnje i kazne (*Verheißungen und Strafen*).¹⁰ Poučavanjem dominira *methodus erotematica*, prema kojoj se gradivo, nakon kratkog predavanja, učvršćuje pitanjima i odgovorima (katekizmom): točnije, najprije dolazi *recitatio* – čitanje teksta, potom *explicatio* – objašnjenje i pitanja-odgovori te naposljetku *applicatio* – primjerenost pravoj pobožnosti).¹¹ Francke je vjerovao da se rezultati ispravnog odgoja moraju vidjeti već u osmoj ili devetoj godini života, pri čemu se zalagao za slijeđenje Božje volje, a nikako vlastite, koju treba po svaku cijenu slomiti ([...] *wohl daran gelegen, daß der natürliche Eigen-Wille gebrochen werde*).¹² Štoviše, Francke ustaje protiv znanosti u korist vjere (*Ach ja, ihr Lieben, ein Tröpfchen Glaubens ist weit herrlicher, als ein ganzes Meer voller Wissenschaften, und wäre es auch selbst die historische Wissenschaft des göttlichen Worts [Theologie]*).¹³ Načela ovakvog odgoja Francke objavljuje 1693. u djelu *Glauchische Gedenk-Büchlein* (namijenjenom svojim učenicima u Glauchi) i u svom najvažnijem pedagozijskom traktatu iz 1702., naslovljenom *Kurzer und einfältiger Unterricht wie die Kinder zur wahren Gottseligkeit und christlichen Klugheit anzuführen sind*.¹⁴

Kako uočava i Juliane Dittrich-Jacobi, za škole Franckeove zaklade (dakle, izvorno *Pädagogium, lateinische Ausleseschule* i *Armenstudium* u sirotištu – *Waisenhaus* – lociranom u predjelu Hallea poznatom kao Glaucha) bilo je tipična institucionalizacija i ritualizacija odnosa učitelj - učenik, potiskivanje i discipliniranje neposrednosti i samostalnosti, ritualizacija kazne i, unatoč svemu, razvijanje tijesne povezanosti učitelja i učenika, u skladu s načelom odgoja u pobožnosti.¹⁵

⁹ Peter Menck, *Die Erziehung der Jugend zur Ehre Gottes und zum Nutzen des Nächsten: die Pädagogik August Hermann Franckes* (Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen im Max-Niemeyer-Verlag, 2001), 20.

¹⁰ Ibid., 44.

¹¹ Ulrich Hein, "Der Pietismus und seine Bedeutung für die Pädagogik unter besonderer Berücksichtigung August Hermann Franckes" (Magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta "Christian Albrecht" u Kielu, 1996), 57.

¹² Menck, *Die Erziehung der Jugend*, 28.

¹³ Ibid., 32.

¹⁴ Usp. Bill Widén, *Bekehrung und Erziehung bei August Hermann Francke, Acta Academiae Aboensis, ser. A – Humaniora*, sv. 33, br. 3 (Åbo: Åbo Akademi, 1967), 7.

¹⁵ Juliane Dittrich-Jacobi, "Pietismus und Pädagogik im Konstitutionsprozess der bürgerlichen Gesellschaft: historisch-systematische Untersuchung der Pädagogik August Hermann Franckes (1663-1727)" (Doktorska disertacija, Fakultet za pedagogiju, filozofiju i psihologiju Sveučilišta u Bielefeldu, 1976), 273.

Jahr vs. Francke ili zaključak

Usporedba načela koje u edukaciji propagira Fritz Jahr s onima koje kao doktrinu nameće August Hermann Francke, otkriva izravnu opoziciju. Možemo zamisliti kakvim je pritiscima Jahr morao biti izložen učeći i radeći u instituciji koja nameće principe suprotne njegovima. Nije isključeno da je nestalnost karijere Fritza Jahra i njegova "nervna iscrpljenost" bila barem dijelom isprovocirana sukobom njegovih osobnih liberalnih stavova s pijetističkim koji su bili etablirani kao pruska državna religija i praksa. Čovjek bi mogao otići korak dalje i postaviti pitanje nisu li ovi snažno frustrirajući momenti možda utjecali i na Jahrovo napuštanje Kantove antropocentrične etike i koncepciju nove, bioetike? Ali to bi već bila puka spekulacija...

Iva Rinčić, Amir Muzur

From bioethicist - student to bioethicist - teacher: Pietism and education in the life and work of Fritz Jahr

ABSTRACT

Less than fifteen years ago, the attention of bioethics community was attracted by the discovery of the work of Fritz Jahr (1895-1953), a theologian and teacher from Halle (Germany), who had conceived both the term and the discipline of bioethics (*Bio-Ethik*, 1927) by broadening Kant's categorical imperative onto animals and plants.

Today, dozens of papers deal with Jahr's bioethics ideas, but his work related to other topics remains almost unknown.

In the present paper, we address Jahr's article from 1930, devoted to education ("Gesinnungsdiktatur oder Gedenkfreiheit? Gedanken über eine liberale Gestaltung des Gesinnungsunterrichts" [Dictatorship of worldview or freedom of thought? Considerations on the liberal structuring of teaching of attitudes]). In the article, published in *Die neue Erziehung*, Jahr advocates a set of ten quite progressive and free-minded principles, including objectivity, pluriperspectivism (*verschiedene Gesinnungseinstellungen*), tolerant dialogue, autonomy, rationalism, liberalism, and democratization of education system and of the development of worldview at school.

In this paper, a particular attention has been devoted to the comparison of Jahr's ideas to the doctrine of Pietism and August Hermann Francke, who had established the Foundation in which Jahr spent a significant part of his life, first as a student, and later as a teacher.